

(Beyrut 1387/1967). İsmail Kaya, müellifin bu çalışmalarını, *Rasûlullah'ın Annesi ve Hanımları* (I. cilt, Ankara 1991), *Rasulullah (s.a.v.) Efendimizin Kızları ve Torunları* (II. cilt, Konya 1991; Ankara 1992) adlarıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Âişe Abdurrahman'ın ayrıca *'Ale'l-cisr* (Kahire 1986, otobiyografi); *Ma'â Ebi'l-'Alâ (el-Ma'arri) fî riḥleti ḥayâtiḥ* (Beyrut 1392/1972, 1403/1983; Kahire 1998); *er-Rifû'l-Mısrî* (Kahire 1936); *Ḳazıyyetü'l-fellâḥ* (Kahire 1939); *Seyyidü'l-'azebe* (Kahire 1944); *Şuverun min ḥayâtiḥinne* (Kahire 1957, 1989); *Sırrü's-Şâtı'* ve *kıssaş mine'l-karye* (Kahire 1986); *Ḳırâ'e fî veşâ'iki'l-Bahâ'iyye* (Kahire 1986); *Veḳûdül-'ğazab* (Kahire 1986) adlı eserleri vardır. Âişe Abdurrahman Hallâc-ı Mansûr'un *Kitâbü't-Tavâsin*'i ile (Berkeley 1974) Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'sını* (Granada 1991) İngilizce'ye tercüme etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Kooij, "Bint al-Shâṭi': A Suitable Case for Biography", *The Challenge of the Middle East: Middle Eastern Studies at the University of Amsterdam* (ed. Ibrahim A. el-Sheikh v.dğr.), Amsterdam 1982, s. 67-72; J. J. G. Jansen, *Kur'an'a Bilimsel, Filolojik, Pratik Yaklaşımlar* (trc. Halilrahman Açar), Ankara 1993, s. 128-141; Mehmet Akif Koç, *Bir Kadın Müfessir Âişe Abdurrahman ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*, İstanbul 1998, s. 17-111; Shalahudin Kafrawi, "Methods of Interpreting The Qur'an: A Comparison of Sayyid Quṭb and Bint al-Shâṭi'", *IS*, XXXVII/1 (1998), s. 3-17; J. Wahyudi Mh., "Literary Interpretation of the Qur'an: Fawâṣil al-Ayât, Qasam and Istifhâm, Three Examples from Bint al-Shâṭi's Tafsir", *a.e.*, XXXVII/1 (1998), s. 19-28; Yudian Wahyudi, "'Ali Shari'ati and Bint Al-Shâṭi' on Free Will: A Comprasion", *Journal of Islamic Studies*, IX/1, Oxford 1998, s. 35-45; Sahiron Syamsuddin, "Bint al-Shâṭi' on Asbâb al-Nuzûl", *IQ*, XLII/1 (1418/1998), s. 5-23; M. Receb el-Beyyûmî, "'Âişe 'Abdurrahmân", *Mevsû'atü a'lâmi'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1425/2004, s. 585-589; V. J. Hoffmann-Ladd, "'Abd al-Raḥmân, 'Â'ishah", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, I, 4-5; a.mf., "'Abd al-Raḥmân 'Â'isha", *The Encyclopedia of Islam Three*, Leiden 2007, fas. 2, s. 16-18; P. Starkey, "'Abd al-Raḥmân, 'Â'isha", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, I, 18.

ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

ÂKÂ HÂN-I KİRMÂNÎ

(آقا خان کرمانی)

Mirzâ Abdülhüseyn Âkâ Hân-ı Kirmânî
(1854-1896)

İranlı aydın ve yazar.

1270 (1854) yılında Kirman'ın Meşîz (Berdesir) beldesinde doğdu. Tarikat ehli olan babası Âkâ Abdürrahim Meşîzî çiftçilikle uğraşıyordu. Annesi bölgenin

tanınmış fakihlerinden Muzaffer Ali Şah Kirmânî'nin torunudur. Eğitimi Kirman'da tamamlayan Âkâ Han tarih, edebiyat, fıkıh, usul, mantık, felsefe, kelâm, hadis gibi konularda ders aldı. Felsefe hocası, Molla Hâdî-i Sebzevârî'nin talebelerinden Hâcî Âkâ Sâdık'tır. Molla Sadrâ ve Şeyh Ahmed Ahsâî'nin kitaplarını Seyyid Cevâd Kerbelâî'den okudu. Pehlevîce ve biraz da Fransızca öğrendi. 1881'de Kirman'da maliye memurluğu görevine getirildi. Bu görevi esnasında Kirman Valisi Nâsirüddeve ile aralarında ihtilâf çıkınca İsfahan'a gitmek zorunda kaldı. Orada İsfahan Valisi Ali Mirza Zillüssultan'ın yanında çalışırken Fransızca'sını geliştirmeye devam etti. Daha sonra birçok defa beraber olduğu Şeyh Ahmed-i Rûhî ile İsfahan'da ders arkadaşlığı sırasında tanıştı. Kirman valisinin verdiği rahatsızlık yüzünden bu arkadaşıyla birlikte Tahran'a giderek valiyi hükümete şikâyet etti. Vali de onun tutuklanıp Kirman'a gönderilmesini istedi. Sadrazam Emînü's-saltana valinin bu isteğini kabul etmediyse de Âkâ Hân-ı Kirmânî'nin şikâyetini geri alması halinde Tahran'da kalabileceğini söyledi. Kirmânî burada tefsir derslerine devam etti, ayrıca Yahyâ Devletâbâdî ve Şeyh Mehdi Şerîf Kâşânî gibi ilim ve düşünce adamlarıyla görüştü. Ancak Tahran'da da rahat bırakılmayacağını anlayınca Şeyh Ahmed-i Rûhî ile önce Meşhed'e, oradan da Reşt ve Tebriz yoluyla İstanbul'a gitti.

Bâbîlik inancı ile daha yakından ilgilenen Âkâ Han, kendisiyle aynı düşüncede olan Ahmed-i Rûhî ile birlikte Bâbî lideri Mirza Yahyâ Subhiezal'le görüşmek üzere Kıbrıs'a geçti. Burada Subhiezal'in kızıyla evlendi. Ardından Şam'a gitti ve kısa bir süre sonra tekrar İstanbul'a döndü. İstanbul'da bir süre hastahane yatmak zorunda kaldığı için sıkıntılı günler geçirdi. Durumu iyileşince dostluk kurduğu İran elçisi Muhsin Han Muînülmülk ile beraber Tahran'a gidip geldi. Elçiyile olan bu

ilişkisi, İstanbul'da Farsça yayımlanan *Aḫter* gazetesinde İran hükümetini eleştiren yazıları çıktıktan sonra bozuldu. Bu arada İstanbul'da bulunan birçok İranlı edebiyatçı, şair ve aydınla tanıştı. Bunlardan biri de bir süre evinde kaldığı Mirza Habib İsfahânî idi. *Aḫter*'deki yazıları sayesinde gazete çevresinde toplanan ilim ve basın dünyasıyla ilişkilerini geliştirdi. Ancak *Aḫter* yönetimiyle anlaşamayınca gazetede yazılarına son verdi. Ardından bir süre İstanbul'daki İranlılar mektebinde ders verdi. Adliye Vekili Rızâ Paşa, Müze-i Hümayun müdürü Halil Ethem (Eldem), şarkiyatçı Clément Imbault Huart, Abdülhamid Han Gaffârî ve Sâdık Han Selmâsî gibi ileri gelenlere Fars dili ve edebiyatı okuttu. On yıl kaldığı İstanbul'da Türkçe öğrendi, Fransızca'sını geliştirdi ve kısmen İngilizce öğrendi. Batı'da ortaya çıkan düşünce akımlarından ve yeni bilimsel gelişmelerden haberdar oldu. Fransız yazarlarının etkisinde kalsa da esas olarak Cemâleddîn-i Efgânî, Mirza Feth Ali Ahundzâde ve Mirza Melkum Han gibi İranlı aydın ve yazarların etkisi daha öne çıkar. 1890'da İran'ın Londra elçisi Melkum Han'la iletişim kurdu, onun Londra'da çıkardığı *Ḳânûn* adlı gazetede yazıları yayımlandı.

Âkâ Han'ın Melkum Han ile ortak önemli siyasî faaliyeti İstanbul'da Havze-i Âdemoiyyet (Mecma-ı Âdemoiyyet) adlı cemiyeti kurma çalışmaları ile başladı. Âkâ Han, Cemâleddîn-i Efgânî ile de çalıştı, onun ittihad-ı İslâm projesine katıldı. Ancak zamanla yazdığı yazılar ve Bâbîlik tarafıtlığı İran hükümetinin tepkisini çekti. Kaçar iktidarı, Efgânî'nin başını çektiği ve Kirmânî'nin de içinde yer aldığı şah karıştı hareketten haberdar olunca Osmanlı hükümetinden Efgânî ile arkadaşlarının yakalanıp İran'a gönderilmesini istedi. Osmanlı hükümeti başlangıçta bu isteği reddettiysede 1894-1895 yılındaki bir Ermeni isyanında rolleri olduğu gerekçesiyle Mirza Âkâ Han ile arkadaşları Şeyh Ahmed-i Rûhî ve Mirza Hasan Han Habirülmülk, Ocak 1895'te tutuklanıp Trabzon'a gönderildi. Birkaç ay sonra Nâsirüddin Şah Bâbî olduğu, Efgânî ve arkadaşlarıyla ilişkisi bulunduğu iddia edilen Rızâ Kirmânî adlı bir kişi tarafından öldürülünce İran'a teslim edilen Kirmânî ve iki arkadaşı şahın öldürülmesi olayından suçlu bulunarak Temmuz 1896'da Tebriz'de idam edildi.

Eserleri. 1. *Âyine-yi İskenderî (Târiḫ-i İrân)* (I-II, Tahran 1324-1326/1906-1908). Başlangıçtan İslâmiyet'e kadar gelen İran tarihi hakkındaki bu eserde Kirmânî'nin

Âkâ Hân-ı Kirmânî

düşünceleri İranlı tarihî roman yazarları üzerinde büyük etki bırakmıştır. Modern tarihçilik ekolünün en seçkin temsilcilerinden olan Kirmânî eserinde Mezdekî felsefesini anlatmıştır. Sâsânîler'in ortadan kalkmasının sebeplerini tarihî bir tahlille ele almıştır. **2. Kitâb-ı Rıdvân.** Kirmânî, Sa'dî'nin *Gülüstan*'ını taklit ederek yirmi beş yaşında iken Kirman'da yazmaya başladığı bu eserini 1886'da İstanbul'da tamamlamıştır. Eserin tam bir nüshasına rastlayan Ferîdûn Âdemoiyyet kitabı genişçe tanıtmıştır (*Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî*, s. 50-51). **3. Nâme-i Bâstân.** Firdevsî üslûbunda İran'ın İslâm öncesi kısa bir tarihi olup *Şâhnâme*'ye hâşîye niteliğindedir. Kirmânî'nin 1895'te Trabzon'da hapiste iken tamamladığı esere arkadaşı Şeyh Ahmed Edîb-i Kirmânî, *Sâlârname* adıyla İran'ın İslâmî dönem tarihine dair bir bölüm eklemiş ve eserin tamamı bu ikinci adla neşredilmiştir (Şîraz 1316/1898). Nâzımülislâm Kirmânî ek bölümünü *Târîh-i Bidârî-i İrânîyân* adlı eseri içinde de yayımlamıştır (Tahran 1324-1332 hş./1945-1953, I, 177-188). **4. Hikmet-i Nazârî (Heşt Behîş).** Kirmânî, Bâbîliği dinî ve felsefî kavramlarla açıkladığı bu eserini Şeyh Ahmed-i Rûhî'nin de yardımıyla İstanbul'da yazmıştır (Efdaluddin Kirmânî'nin mukaddimesiyle birlikte, Tahran 1339 hş.). **5. Haftâd u dû Millet.** Bernadin de Saint Pierre'in *Café de Surat* adlı eserinin Kirmânî'nin kendi düşüncelerinin de katılmasıyla büyük ölçüde çevirisi olup eserde din ve mezhep taassubu eleştirilir (Berlin 1343/1924). **6. Se Mektûb ve Şad Hîfâbe.** İki ayrı eser olarak XIX. yüzyılda Avrupa tabii bilimlerini ve sosyoantropolojik teorilerini izleyip İran tarihi ve toplumu üzerinde kurgusal biçimde, Hindistan'da yaşayan bir Pars prensinden İran'da yaşadığı varsayılan bir prence gönderilen mektuplar tarzında yazılmıştır (nşr. Behrâm Çûbine, Essen 1379 hş./2000). **7. Terceme-yi 'Ahd-nâme-yi Mâlik Eşter** (Tahran 1321 hş.). **8. Dîvân** (nşr. Abdülhüseyn Mirzâ Fermânfermâ, Tahran, ts.). Kirmânî'nin *Risâle-yi İnşâ'allâh mâşâ'allâh* (Şîf ve Sünnî ulemâya eleştiridir), *Tekvîn ve teşrîc*, *Kitâb-ı Reyhân* ve *Târîh-i Şânjmân-i İrân* gibi bazı eserleri henüz basılmamıştır (eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Ferîdûn Âdemoiyyet, *Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî*, s. 49-70).

BİBLİYOGRAFYA :

E. G. Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910, s. 10-12, 93-96, 409-414; Ferîdûn Âdemoiyyet, *Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ*

Hân Kirmânî, Tahran 1346 hş.; a.mlf., "Se Mektûb-i Mirzâ Fethî 'Âli, Se Mektûb ve Şad Hîfâbe-i Mirzâ Âkâ Hân", *Yağmâ*, sy. 19, Tahran 1345 hş., s. 362-367, 425-428; Yahyâ Âryanpûr, *Ez Şabâ tâ Nimâ*, Tahran 1350 hş., I, 250, 378, 390-394; Hamid Algar, *Mirzâ Malkum Khân: A Study in the History of Iranian Modernism*, Berkeley 1973, s. 212-213, 215-225; Yahyâ Devletâbâdî, *Hayât-ı Yahyâ*, Tahran 1362 hş., I, 159-171; Rahîm Reis Niyâ, *İrân ve 'Osmanî der Âstâne-i Kâr-n-i Bistum*, Tahran 1382 hş., II, 529-598; Mahmûd Debistânî Kirmânî, "Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Yağmâ*, sy. 2 (1328 hş.), s. 255-259; sy. 3 (1329 hş.), s. 82-87; M. Bayat-Philipp, "Mirza Aqa Khan Kirmani: A Nineteenth-Century Persian Nation-alist", *MES*, X (1974), s. 36-59; a.mlf., "Âkâ Khan Kermânî", *Ehr.*, II, 175-177; Muhammed Gülbin, "Mâcerâ-yi Kâtîl-Âkâ Hân Kirmânî ve Şeyh Ahmed Rûhî ve Mirzâ Hasan Hân Habîrî'l-Mülk", *Yağmâ*, sy. 274 (1350 hş.), s. 232-238; Ali Garevî, "Niğâhî be Müsterekât-ı Fikrî: Seyyid Cemâleddin Esedâbâdî ve Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Ma'ârif-i İslâmî*, sy. 22, Tahran 1354 hş., s. 12-24; İrec Pârsinejâd, "Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî Münte-kid-i Edebî", *İrânname*, VIII/4, Bethesda 1369 hş., s. 541-566; Behrâm Çûbine, "Yek Şadmîn-i Sâlgerd-i Şehâdet-i Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî ve Şeyh Ahmed-i Rûhî", *İrânşinâsî*, sy. 2, Bethesda 1375 hş., s. 339-353; M. İbrâhim Bâstânî Pârîzî, "Ferîdûn Âdemoiyyet ve Endîşehâ-yı Mirzâ Âkâ Hân Kirmânî", *Buğârâ*, sy. 65, Tahran 1387 hş., s. 560-587; Abdul-Hadi Hairî, "Âkâ Khan Kirmânî", *EP Suppl.* (İng.), s. 53-54.

RIZA KURTULUŞ

AKHİSÂRÎ, Ahmed-i Rûmî (أحمد رومی آقحصاری)

(ö. 1041/1632)

Mecâlisü'l-ibrâr adlı eseriyle tanınan
Osmanlı âlimi.

Kıbrıs'ta hristiyan bir aileden dünyaya geldi ve Osmanlılar'ın Kıbrıs'ı fethinden sonra ihtidâ etti. Dimaşk ve İstanbul'daki âlimlerden ders aldı. Batı Anadolu'da Saruhan sancağının kazası Akhisar şehrinde resmî bir görev kabul etmeden ömrünün sonuna kadar ders verip eser yazdı ve aynı şehirde vefat etti. Kâtib Çelebi, vefat tarihini kendi öğrencisi olan Akhisârî'nin oğluna dayanarak belirlediği için (*Sülle-mü'l-vüçûl*, I, 273) diğer kaynaklarda verilen tarihlere göre daha sağlam olmalıdır. Bazı çalışmalarda Bosnalı âlim Hasan Kâfî Akhisârî ile (ö. 1024/1615) karıştırılan Ahmed-i Rûmî'nin Akhisar'daki Uzuntaş Mezarlığı'na defnedildiği kaydedilir. Bağdatlı İsmâil Paşa (*Hediyyetü'l-ârifin*, I, 157) ve diğer bir kısım müelliflerin Akhisârî'yi Halvetî şeyhi diye tanıtmaları onun *Mecâlisü'l-ibrâr*'da Halvetîliğe yaptığı sert eleştirilerle çelişmektedir. Tasavvufî ilişkisi ne şekilde olursa olsun eserinde yer alan bütün konular öncelikle şahsî takvâ ve

zühhd hayatı, ticarî dürüstlük gibi meseleler olup bunların idarî, siyasî veya askerî alanlarla ilgisi bulunmamaktadır. Bu sebeple onun *Mecâlisü'l-ibrâr*'ı herhangi bir sultana, şehzadeye veya bir yöneticiye hitap etmekten çok Osmanlı tüccar, ulemâ ve hizmet erbabına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Aslında Akhisârî'nin, XVI ve XVII. yüzyıllarda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'den etkilenen Osmanlı yenilikçi hareketiyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle *Reddû'l-kabriyye* adlı eserinde ve *Mecâlis*'in on yedinci bölümünde açıkça İbn Kayyim'e ve onun üstadına atıfta bulunmakta, kabirlerin yüceltilmesini reddeden eserlerinden nakiller yapmaktadır. Bunun dışında Akhisârî, klasik dönem Osmanlı ıslahatçılığının en önemli temsilcisi sayılan Birgivî Mehmed Efendi'nin *Dür-rü'l-yetîm fi't-tecvîd*'ine yazdığı şerhte ondan övgüyle söz etmektedir. Kütüphanelerdeki birçok risâle mecmuasında Birgivî'nin *Vasiyetnâme*'siyle Kadızâde Mehmed Efendi'nin *Risâle* ve Akhisârî'nin *Risâle fi'l-'akâ'id* adlı eserlerinin bir arada ciltlenmiş olması, söz konusu eserlerin o dönemde birbirini tamamlayan metinler şeklinde algılandığını göstermektedir. Akhisârî'nin *Mecâlisü'l-ibrâr*'ında ve diğer eserlerinde yer alan birçok bölüm daha çok bid'atlar, iyiliğe yönlendirip kötülükten sakındırma, regâib ve berât namazları, zikir, cuma hutbelerindeki dualar, cemaatle kılınan namazlardan sonraki tokalaşma, sûfî âyin ve semâ törenleriyle bütün kullanımı gibi konular hakkındadır. Bütün bunlar Kadızâdeiler'le tarikat ehli arasında geçen tartışmaların konusu olup Kâtib Çelebi'nin *Mizânü'l-hakk*'ında ele alınmış, Akhisârî de bu konularda çoğunlukla katı ve yasakçı bir tutum sergilemiştir.

Akhisârî'nin kendisinden sonraki Osmanlı toplumu üzerinde bıraktığı tesirler henüz ortaya çıkarılmamıştır. Buna karşılık onun bilhassa *Mecâlisü'l-ibrâr*'ının Hint alt kıtasını oldukça etkilediği söylenebilir. 1850 yılı civarında bu eserden yapılan uzun alıntılar Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *İktidâ'ü's-ş-şirâti'l-müstakim* ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İğâsetü'l-lehîân* adlı eserlerinden çeşitli bölümlerle birlikte, Hindu inançlarına reddiye olarak Farsça yazılan ve yanlışlıkla Şah Velîyullah ed-Dihlevî'ye nisbet edilen *el-Belâgu'l-mübîn* başlıklı eserde yer almıştır. Daha sonra Akhisârî'nin eserinin Urduca çevirileri de yapılmıştır.

Eserleri. 1. *Mecâlisü'l-ibrâr ve me-sâlikü'l-ahyâr.* Akhisârî'nin en meşhur